

ATATÜRK DÖNEMİNDE DEVLETÇİLİK: TARIM VE MADENCİLİK

3 Şubat 2022

Yıldırım Koç

Türkiye’de 1923-1945 döneminde, önemli üretim araçlarının büyük ölçüde toplumsal mülkiyette olduğu ve eğitim ve sağlık gibi alanlarda devletin hizmet sağladığı devletçilik, hayatın her alanında hakim oldu. İttihatçıların amacı, “milli ekonomi” anlayışıyla, Batı’da olduğu gibi bir milli burjuvazi yetiştirmektir.

Mustafa Kemal Paşa’nın “devlet sosyalizmi” anlayışıyla uygulattığı devletçilik ise, daha sonraki yıllarda “kapitalist olmayan yol” olarak da ifade edilen ve emperyalizmin ve hatta kapitalistlerin etkisini sınırlamaya ve silmeye çalışan bir uygulamalar bütünüydü, sosyalizmin adım adım inşasıydı. Planlı ekonomiyle birlikte uygulanan devletçilik, burjuvaziye hizmet etmiyordu; uluslararası ve yerli burjuvaziye zayıflatmayı amaçlıyordu.

Amaç, emperyalizm çağında emperyalizme karşı durabilecek tek güç olan emekten yana, güçlü ve bağımsız bir devlet yaratmaktır.

Bu dönemde kurulan devlet işletmeleri, sağladıkları demokratik işçi ve memur hakları ve yarattıkları sosyal tesislerle, çölde vahalar gibi, geleceğin halkçı devletinin veya Türkiye’ye özgü sosyalizminin nüvelerini oluşturdu. Devlet de, “hakim sınıfların baskı aracı” değil, ülkenin ve halkın çıkarlarını emperyalistlere ve onların ülkemizdeki işbirlikçilerine ve ülkedeki çağdışı unsurlara karşı koruyan örgütlü güçtü; iktidarda, bu anlayışla hareket eden emekçi kökenli vatanseverler vardı.

Atatürk döneminde tarımda, sanayide, ulaşıtırmada, sağlıkta, eğitimde, vb. devletin güçlü, günümüzde “sosyalist” olarak nitelendirilen devletlerdeki durumdan birçok alanda daha önemliydi. Sosyalizmin temel unsurlarından birinin kamu mülkiyeti veya emekçi sınıf ve tabakalar lehine düzenlemeler yapan devletçilik olduğu düşünülürse, Atatürk’ün düşünce ve uygulamalarının Türkiye’ye özgü bir sosyalizm olduğu daha açık bir biçimde görülecektir.

TARIMDA DEVLETÇİLİK

Atatürk, Cumhuriyetin kurulmasından sonra tarıma büyük önem verdi. Tarımda ilerleme sağlanması amacıyla bu alanda devletçiliği geliştirdi. **Tarımdaki devletçilik, tarımda bir sermayedar sınıf yaratmayı amaçlamıyordu. Amaçlanan, tarımda küçük üreticiliğin güçlendirilmesi ve büyük devlet çiftliklerinin kurulmasıydı.** Atatürk, 1925 yılından itibaren (daha sonra devlete bağışlayacağı) kendisine ait çiftliklerde geleneksel tarım anlayışını kökten değiştiren uygulamalar gerçekleştirdi; köylüye örnek oldu.

Tarımda devletçiliğe ilişkin bazı örnekler aşağıda sunulmaktadır.

Cumhuriyet döneminde Ankara, Eskişehir, Erzurum ve Yeşilköy’de hububat ıslah istasyonları; Adana ve Nazilli’de pamuk ıslah istasyonları; Adapazarı’nda patates ve mısır ıslah istasyonu; Bursa, Antalya, Diyarbakır, Edirne ve Denizli’de ipekböcekçiliği istasyonu, Kayseri’de yonca istasyonu, Antalya’da sıcak iklim nebatları ıslah istasyonu kuruldu. Ülkenin dört bir yanında fidanlıklar oluşturuldu. Bu devlet fidanlıkları sayesinde dut, antepfıstığı, asma, çay, elma, kayısı, fındık, narenciye, vişne, zeytin ve incir fidelleri devlet tarafından yetiştirilerek köylüye dağıtıldı.

1937 yılında Zirai Kombinalar İdaresi kuruldu. Bu kuruluşun amacı, tarım aletleri, makineleri ve ilaçlarının satın alınarak halka tanıtımının yapılmasıydı. Zirai Kombinalar İdaresi 1943 yılından itibaren boş hazine toprakları üzerinde devlet çiftlikleri oluşturdu, tarımsal üretimi artırdı, çağdaş tarım teknik ve yöntemlerini köylüye tanıttı ve özellikle sıkıntılı dönemlerde halkın gıda ihtiyacının karşılanması açısından çok büyük katkılarda bulundu.

Atatürk’ün Ankara’da Gazi Orman Çiftliği, Silifke’de Tekir, Yalova’da Baltacı, Tarsus’ta Piloğlu, Dört Yol’da Karabasamak çiftlikleri ve Ankara’da Bira Fabrikası vardı. Bu işletmeler 1925 yılından beri tarımda yeniliklerin uygulatılmasında ve yaygınlaştırılmasında kullanılıyordu. Atatürk, 1937 yılı Haziran ayında bu çiftlikleri devlet hazinesine bağışladı. 7.1.1938 gün ve 3308 Sayılı Kanun’la Atatürk

tarafından bağışlanan bu çiftlikler, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'na dönüştürüldü. Daha sonra çeşitli diğer çiftlik ve işletmeler de Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'na katıldı. 1944 yılında bu kuruluşun bir Ziraat Aletleri Fabrikası vardı. (Selahattin Ögelman-Atif Benderlioğlu, *İktisadi Devlet Teşekkülleri Hukuku*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944) Tarıma destek sağlanması amacıyla 1944 yılında da Türkiye Ziraat Kurumu kuruldu.

8.2.1937 gün ve 3116 Sayılı Orman Kanunu özel mülkiyetindeki ormanların büyük bir bölümünün devletleştirilmesini getirdi. Kanunun geçici 1. maddesine göre, mülkiyeti devletten başkasına ait ve bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihte var olan ormanlardan (A) devlet ormanlarına bitişik olanlar; köylülerin kişisel mülkiyetinde olup da alanı elli hektarı geçmeyenler dışında, alanı ne olursa olsun; (B) devlet ormanlarına bitişik olmayıp da alanı 1.000 hektarı geçenler devletçe kamulaştırılacaktı. (Yücel Çağlar, 1979, *Türkiye'de Ormanlık Politikası (dün)*, Çağ Matbaası, Ankara, 1979, s.211-212) 1939 yılı sonuna kadar ülkenin çeşitli yerlerinde 40.828 hektarlık 44 parça orman istimlak edilerek devletleştirildi.

Sosyalist bir ekonomi programının ana unsurlarından biri de tarımda küçük üreticilerin kooperatiflerde birleştirilmesidir. 1930'lu ve 1940'lu yıllarda küçük üreticiliği desteklemek amacıyla tarım satış kooperatifleri ve birlikleri oluşturuldu. Örneğin 1938 yılında Ordu, Bulancak, Giresun, Keşap, Espiye ve Trabzon'da Fındık Tarım Satış Kooperatifleri ve ardından, Fiskobirlik (Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) kuruldu.

1929 dünya krizinin ardından tarım ürünleri fiyatları hızla ve büyük oranda düşünce, hükümet buğday fiyatlarında mevsimlik dalgalanmaları önlemek amacıyla Ziraat Bankası'na buğday alma görevi yükledi. 3 Temmuz 1932 gün ve 2056 Sayılı Hükümetçe Ziraat Bankası'na Mübayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun'la buğday üreticisinin tüccara karşı korunması amaçlandı. Bu kanunla getirilen uygulama sonucunda Toprak Mahsulleri Ofisi 24.6.1938 gün ve 3491 Sayılı Kanun'la kuruldu.

Atatürk'ün tarımda devletçilik uygulamaları, toplumsal mülkiyetin büyük devlet çiftlikleri eliyle sağlanması ve küçük üreticiliğin kooperatiflerde birleştirilmesiyle, adım adım sosyalist ilişkilerin inşasıydı.

MADENCİLİKTE DEVLETÇİLİK

Atatürk döneminde madencilikte ana güç, devlet kuruluşlarıydı. Bu devlet kuruluşları, özel sektöre hizmet etmedi; ülke ekonomisinin bağımsız bir yapıya kavuşturulmasına katkıda bulundu. Bu süreçte, devlet madenlerinde çalışan işçilere ve memurlara, halkçılık anlayışı temelinde, önemli haklar sağlandı. Madencilikte devletçilik, adım adım inşa edilen sosyalist ekonomik yapının önemli yapı taşlarındandı.

Cumhuriyet hükümeti, Fransızlara ait Ereğli Şirketi'yle 28 Kasım 1936 günü bir devir sözleşmesi (millileştirme ve devletleştirme) imzaladı. Bu Sözleşme 31.3.1937 gün ve 3146 Sayılı Kanun'la onaylandı. Bu kanunla Zonguldak limanı, demiryolu ve madenlerle, Kozlu ve Kilimli demiryollarının işletilmesi Ereğli Şirketi'nden devralındı ve havzadaki deniz işleri tekel altına alındı. 11.6.1937 gün ve 3241 Sayılı Kanun'la da Ereğli Kömürleri İşletmesi kuruldu. 30.5.1940 gün ve 3867 Sayılı Kanun'la da Ereğli Kömür Havzası'ndaki ocakların devlet tarafından işletilmesi kararlaştırıldı. Diğer yabancı sermayeli şirketler ile yerli madenciler ve bankaların elindeki ocaklar da 30.5.1940 gün ve 3867 Sayılı Kanun ("Füzyon Kanunu") uyarınca ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 15.10.1940 gün ve 2/14547 Sayılı Kararnamesi'ne göre, 1940 yılı Aralık ayı başından itibaren devlet tarafından satın alındı.

Ereğli Üzülmaz bölgesinde 1935 yılında T. İş Bankası tarafından kurulan Maden Kömürü İşleri AŞ tarafından yaptırılan Sömikok ve Briket Fabrikası da 1940 yılında devletleştirildi. (Hüsametdin Toros, *Türkiye Sanayii/Devlet İşletmeleri*, Güven Matbaası, İstanbul, 1954, s.201)

1.7.1938 gün ve 3437 Sayılı Mahrukat Kanunu ülkenin kömür ihtiyacının karşılanmasını Etibank'a bir görev olarak verdi.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde işletilen linyit ocakları 1918 yılında kapanmıştı. Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte önce Soma'da linyit üretimi başladı. 1927 yılında Çeltik'te bir işletme üretime geçti. Ardından Tavşanlı, Değirmisaz, Yerköy ve Gerenez ocakları özel sektör tarafından çalıştırılmaya başlandı. 1938 yılında bu konuda yeni bir devlet politikası uygulanmaya başlandı; bu

işletmeler devletleştirildi ve Etibank Garp Linyitleri Müessesesi oldu. (*Cumhuriyet'in 50. Yılında Türkiye Kömür işletmeleri Kurumu*, TKİ, Ankara, 1973, s.75)

Ergani Bakır Madeni'nin işletme imtiyazı Birinci Dünya Savaşı öncesinde bir Alman şirketine verilmişti. (*Cumhuriyetimizin 50. Yılında Etibank*, Ankara, 1973) Almanlar imtiyaz sözleşmesinin gereklerini yerine getirmeyince, 1925 yılında işletme hissesinin yüzde 50'si Almanlardan satın alındı ve Ergani Bakır işletmesi Türk Anonim şirketi kuruldu. Bu şirketin Türk grubu hissesi 1,5 milyon lira, Alman hissesi de 1,5 milyon liraydı. Almanların bu hissesi de 11 Haziran 1936 tarihinde millileştirildi ve devletleştirildi. İlk aşamada iş Bankası'nın da 500 bin liralık hissesi vardı. Bu hisse 14 Kasım 1944 tarihinde Etibank'a devredildi. şirket böylece tümüyle devletleştirilmiş oldu.

Murgul'da bakır madenini işletmek için 1900 yılında Kafkas Bakırları Ltd. şti. kurulmuş ve 1907 yılında üretime başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle çalışmalar durdu. şirket 1927 yılında tasfiye edildi. Daha sonra MTA'nın yaptığı araştırmalar sonucunda yeni rezervler belirlendi ve Murgul Bakır Madeni 1937 yılında Etibank'a devredilerek çalışmaya başladı. retime ancak 1951 yılında geilebildi.

Elazığ'ın Maden İlçesi Guleman köyünde krom bulunması sonrasında kurulan şark Kromları T.A.ř. 15 Ekim 1936 tarihinde çalışmalarına başladı. işletme 1939 yılında Etibank şark Kromları işletmesi Müessesesi'ne dönüştürüldü.

Etibank Divriği Demir Madenleri işletmesi 1939 yılında kuruldu.

Keçiborlu'daki kükürt madeni 1900 yılında belirlendi. İstiklal Savaşı'ndan sonra Fransız-İtalyan sermayeli bir şirket madenin işletme imtiyazını aldı. Ancak retim yapmak yerine İtalyan kkrtlerini pazarlamaya çalışınca imtiyazı 1933 yılında feshedildi. 1934 yılında Sümerbank ile iş Bankası tarafından kurulan bir anonim şirket kükürt üretimine başladı. Sümerbank'ın hissesi 1936 yılında, diğer ortakların hisseleri de 1943 yılında Etibank'a devredilerek işletme devletleştirildi ve Keçiborlu Kkrtleri işletmesi Müessesesi kuruldu.

Siemens'in iltizamla işlettiği Kuvarshan Bakır Madeni işletmesi 1939 yılında vergi borcu nedeniyle Hazineye geçti; Etibank Kuvarshan Bakır Madeni işletmesi haline dönüştü.

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) 22 Haziran 1935 tarihinde yrrlge giren 2804 Sayılı Kanun'la kuruldu.

MTA 1940 yılında Raman'da petrol buldu. Bunun zerine Türkiye Neft Sanayii A.ř.'nin İstanbul'daki Boğaziçi Rafinerisi'nin teçhizatı satın alındı ve 1942 yılında Raman sahası yakınındaki Maymune Boğazi'nda (Siirt) yeniden kuruldu. Bu alışmalar sonucunda Türkiye'ye Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TüPRAş), Petkim, İGSAş gibi kuruluşlar kazandırıldı.

Atatürk döneminde Türkiye madenciliğine bağımsızlık yanlısı ve emekten yana bir devletçilik hakimdi.